

ПРОБЛЕМА КРИТЕРІЇВ ДОСЯГНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ІСТИНИ

БЕРНЮКОВ Анатолій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРОЛ «Україна»
УДК 340.12

В даній статті предпринята попытка проаналізувати общі характеристики критеріїв отримання юридичної істини. Соотвественно автором осмысливаются ключевые моменты указанного вопроса в свете современной западноевропейской философско-теоретической мысли. В этом плане взгляд на такой важный и актуальный вопрос юридической науки для нашего времени – есть методологически обоснованным и заслуживает на широкое научное внимание.

Ключові слова: *Право, юридична реальність, правопізнання, правова епістемологія.*

Питання сутності *jus* та процесу його пізнання становлять стратегічний об'єкт особливо принципового значення для людства, оскільки вони, перебуваючи завжди на виду, належать до числа тих рівнянь з багатьма невідомими, що є одвічними, однаково актуальними, типовими та насущними в усі часи й інтерес до яких у певні періоди може тільки посилюватися. Це обумовлено тим, що в цій темі, як у першочерговій базисній основі, знаходиться зосередження головного та оголеного нерву усього куща реального функціонування та розвитку будь-якого соціуму, будучи його відправною точкою та кінцевою станцією. Причому, те, що питання права і для кожного індивідуума давно стало загально визнаною заактуалізованою та центральною злободенною «проблемою з проблем», яка весь час перебуває в полі нашого зору на особливому суспільному рахунку і відповідному контролі,

не є випадковістю або звичайним збігом обставин. Це дуже просто пояснюється тим, що до теми *jus* та його повноцінного розуміння завжди на постійній основі несамотовито прикута наша величезна прискіплива увага, й ми уважно та повсякчас слідкуємо за її розвитком, адже стан справ у юридичній галузі стосується безпосередньо кожної людини, проходячи червоною ниттю через усе життя. Багато що, якщо не все, пов'язано з правом у нашому існуванні в бутті. І в цьому відношенні одним із важливих питань є проблема досягнення юридичної істини в цілому та критеріїв її отримання зокрема.

Насамперед, відзначимо, що з приводу останніх публікацій, де започатковано розв'язання означеної нами проблеми і на які ми спираємось у нашій роботі, то тут можна згадати, зокрема, таких авторів, як Козловського А.А., Котюка І.І., Цимбалюка М.М., Аверіна А.В., Гаджієва Г.А. та Честнова І.Л. Разом з тим, не применшуючи значення даних вчених у розробці теми, слід вказати, що в їхніх роботах відсутнє повне вирішення зазначеного питання. Тож подальше з'ясування сутності критеріїв отримання юридичної істини потребує свого більш ґрунтового дослідження, – що відповідно і ставиться нами у цій статі в якості ціллі дослідження.

Говорячи про критерії (від грец. *kriterion* – засіб для суджень) істини, у першу чергу, слід зазначити, що це питання має принципове значення й для всієї гносеологічної теорії. Адже сутність пізнання та його ре-

зультативність визначається не лише тим, як отримати відомості про об'єкт, але й тим, щоб встановити його достовірність, тобто правильність. Отже, критерій є беззаперечною ознакою, на основі якої відбувається оцінка, визначення, розподіл та класифікація достеменності отриманої нами в ході інтерпретації інформації. Будучи засобом перевірки на істинність або хибність того чи іншого судження, умовиводу, концепції, гіпотези, теорії тощо, він шляхом «вивірення» остаточно має виробляти продукт процесу пізнання, підтверджуючи чи спростовуючи його істинність. Але чи існує таке мірило взагалі і як та де його знайти?

Взагалі, як відомо, протягом тривалого часу проблема критерію істини в філософії залишалася відкритою. Так, одні мислителі вважали, що його зовсім не існує. Інші ж – намагалися звести цей критерій до емпіричного спостереження. Треті – виходили з того, що критерієм істини може бути лише людське мислення, духовний початок. Наприклад, Гегель усе своє життя вважав, що мірилом достовірності є «вольова діяльність ідеї», звідси у нього виходило, що судження можуть перевірятися тільки через самих себе, тобто через інші умовиводи. Відповідно, ним робився висновок, що критерій істинності наших знань знаходиться не в площині практики, а в рамках людської свідомості. Деякі ж учені, як ми могли побачити, виступали за активне використання методів точних наук.

Разом з тим будь-яке теоретичне положення, яке доведене формально-логічним способом, у кінцевому рахунку в обов'язковому порядку має перевірятися практикою. Так, наприклад, доведення математичної теореми чи фізичної формули передбачає собою, як правило, представлення низки доказової бази, яка в своїй основі має інші аксіоми, поняття, визначення, висновки, очевидні факти і т.п., тобто те, що вже перевірено, підтверджено в реальній дії. І це свідчить про те, що критерієм істини навіть в опосередкованій формі все одно виступає якраз практика. Отже, зрештою, будь-яке знання має пройти перевірку практикою: які б внутрішньо-емпіричні відчуття не були отримані чи теоретичні роз-

рахунки здійснені, – усі вони лише тоді будуть мати статус достовірного знання, коли так чи інакше знайдуть своє підтвердження у предметній діяльності людини. Засоби перевірки на істинність будь-якого положення можуть бути різними, однак основним та фундаментальним моментом його достовірності, як відповідності об'єктивній дійсності, є практика.

З іншого боку, може здатися, що наші знання належать не до існуючої об'єктивності, а тільки до емпіричного досвіду, оскільки ми, насамперед, приречені мати справу лише зі світом, що дається нам у пізнавальних образах через відчуття, які часто виявляються малоефективними в гносеологічному плані. При цьому всьому, можна з усією впевненістю говорити про те, що сенсуальність людини головним чином саме і формується через її практичну діяльність. Остання виступає засобом удосконалення фізичних та інтелектуальних сил індивідуума, розвитку його здібностей, професійних навичок, вольових якостей, тобто є засобом набуття необхідного життєвого досвіду.

Людина не просто емпірично споглядає світ, долучаючи до цього свою логіку, інтуїцію. Своєю діяльністю, в якій втілені її знання про навколишню дійсність, вона є частиною цієї існуючої об'єктивності. І закони цього світу контролюють правильність її уявлень про реальність, на основі яких будується її діяльність. Саме те, що за всю свою довготривалу історію людина змогла підлаштуватися до зовнішнього середовища, зуміла вистояти в боротьбі за існування, вижити як біологічний вид, свідчить про правильність її напрацьованих знань про світ. Ця оцінка була винесена самим сущим, і отримати її соціум зміг тільки через свою матеріальну діяльність у формі практики. Таким чином, насправді, виявляється, що лише остання розставляє все по своїх місцях в епістемологічному плані.

Інша справа, що у зв'язку з тим, що не всі суб'єктивні положення можуть бути підтвержені практикою в даних конкретно-історичних умовах (за відсутністю необхідних передумов – відповідної техніки, матеріалів тощо), зростає цінність інших перевірочних факторів, які є відносними, оскільки вони не

виступають гарантованими критеріями істини. І ось у цьому відношенні логіка, чуттєве переживання та ірраціональне мислення, виступають важливим допоміжними факторами перевірки істини.

Отже, яким чином в юридичній галузі правильно «технічно» перевірити стан досягнення істини? Очевидно, що тут чисто позитивістська позиція залишає поза полем уваги найважливіші для правопізнання процеси та явища. Так, усім добре відомо (і це підтвержене самим життям), що неухильне дотримання виключно законів при вирішенні юридичної справи аж ніяк ще не означає зі стовідсотковою гарантією отримання правди у остаточному розв'язку. Однак, очевидно й інше, – оскільки правова істина, як і будь-яка інша, у світі людського існування постає суб'єктивною, тому її відкриття – це завжди творча робота. Знаходячись у матеріальному світі, екзистенція, вдивляючись наче крізь воду в приховане від неї, на дні ідеальне бачить лише смутно та розпливчасто обриси дійсного змісту, в тому числі й *jus naturale*. В такому випадку нічого не залишається як покластися не лише на розум, теорію та практику випробувань, але й власні ірраціональні відчуття-переживання, що у своїй сукупності мають ситом просіювати увесь зібраний герменевтичний масив результатів пізнання, в пошуках правильної відповіді про космічну суть права.

Говорячи далі про критерії юридичної істини, що використовуються для її перевірки, зрозуміло, що тут мова йде про тонку чуттєвість: скільки заслуговує злочинець – 6 чи 7 років позбавлення волі; достатній розмір відшкодування моральної шкоди слід визначити у 200 або ж 250 доларів? У даному випадку саме наш ірраціональний моральний «внутрішній» розсуд має, насамперед, активно говорити та підказувати справедливу форму вирішення. І тут є слушною наступна думка Воппенка: «Думається, що справжньою таємницею поняття і явища справедливості в суспільному житті виступає те, що вона є одна з найважливіших духовних цінностей людства, вироблених і усвідомлених людьми в процесі багатовікового розвитку. Первинною та природною

формою її буття виступає моральність, яка за рахунок своєї реактивності проникає і влітається в усі основні види і результати людської діяльності – економіку, політику ... ідеологію і т.д.» [3, с. 9]. Попри це, Воппенко свідомий того, що «разом з тим пошуки загальної та універсальної формули, в якій можна б було висловити все змістовне багатство справедливості, не припиняються» [3, с. 10].

Щонайперше ж, під час правопізнання, істина має бути завжди з нами в самому серці, де і має висікатися, а для цього має активно працювати сама душа. Як суб'єктивне відображення *jus naturale* у нашому знанні, юридична інтерпретація повною мірою залежить від самої людини. Питання про ступінь реалізації епістемологічної об'єктивності в ході правопізнання, яке спрямоване до безпосереднього «виконавця», є його індивідуальним духовним вирішенням. Як правило, буде інший застосовувач *jus* – отримаємо вже не такий, відмінний результат, хоча б і з мінімальною різницею змін. При цьому, абсолютне аргументування з позиції інтерпретатора повного схвалення чи активного протесту щодо застосування тієї чи іншої норми закону ще не означає правильного розв'язку, оскільки внаслідок відомих герменевтичних чинників, що працюють проти правди, – хіба є куди частішим епістемологічним фактором, який керує людиною, аніж істина. І хоча в онтологічному відношенні об'єктивно не може бути одночасно двох правильних відповідей: якщо А, то Б, але не С, і ніяк інакше; однак реальне гносеологічне вирішення дає зовсім інший результат, ініціюючи внесення певної довільності у цьому питанні: народжується багато своїх «правд», кожна з яких хтось вважає єдиною. Саме здійснюваність інтерпретації через екзистенцію дозволяє говорити про поліваріантність, у тому числі і в юридичній сфері. Дві людини – три судді. Вже не кажучи про те, що правове вирішення одного й того самого суб'єкта через десять років не буде ідентичним. У зв'язку з цим, очевидно, під час правопізнання мають, окрім власного «бачення», в обов'язковому порядку діяти й інші, більш уніфікаційно-перевірочні критерії.

Що стосується сфери юриспруденції, то тут у верифікаційному плані завжди досить плідно використовувався логічний метод перевірки. Так, подібні теоретико-раціональні форми підтвердження стають незамінними, зокрема, при формулюванні саме позитивних норм, побудові різноманітних законодавчих конструкцій. Незамінна їх епістемологічна роль і під час ув'язки факту та права в конкретиці юридичної справи. У юриспруденції процедурно важливо, щоб кожне рішення було вмотивованим та обґрунтованим, з визначенням саме логічних підстав, які були керівними для інтерпретатора, адже викласти емпірично, на папері, ірраціональну частину «внутрішнього переконання» – у своєму здійсненні завдання надважке.

Взагалі, фактично, під час процесуального провадження в цілому відбувається логічна перевірка на міцність версій сторін. Разом з тим часто в ході такої діяльності, суворо виставлені рамки аж ніяк не сприяють досягненню істини, зокрема, це стосується правила допустимості доказів: останні можуть фізично існувати, бути в наявності для їх вивчення, але в юридичному сенсі вони не беруться для оціночного сприйняття. Така формалізована заборона нерідко приводить до неможливості з'ясування усіх об'єктивних обставин справи та грає на руку недобросовісним особам. Рішення суду в такому разі стають лише правильними за формою та незаконними по своїй суті. Про це говорить і вчений Боннер: «Тому за вказаними міркуваннями не можна виключати ті чи інші засоби доказування по конкретних категоріях справ. Це суперечить принципу об'єктивної істини, виступає по суті залишковим явищем теорії формальних доказів.

Надмірно жорстко сформульоване в ... праві правило допустимості доказів у ряді випадків служить перешкодою до встановлення істини у справі» [2, с. 24]. У результаті, Боннер констатує: «Таким чином, роль правила допустимості доказів неоднозначна» [2, с. 26], тому «у юридичній літературі правило допустимості доказів піддається обґрунтованій критиці» [2, с. 27].

На підставі цього, Боннер приходять до цілком справедливих висновків: «З на-

шої точки зору, потребує перегляду та вичерпний перелік засобів доказування На сьогоднішній день встановлення істини по цивільній справі можливе лише за допомогою ... чітко фіксованих засобів доказування. Тим часом постійний розвиток науки і техніки, розширення можливості використання спеціальних пізнань у судочинстві, все більш широке впровадження технічних засобів у побут людей роблять необхідним відповідне доповнення цивільного процесуального законодавства» [2, с. 29]. І далі: «Вважаємо за необхідне значно розширити перелік засобів доказування ... Крім закріплених у ньому ... засобів доказування, слід було б передбачити можливість використання, як доказ різноманітні сучасні засоби інформації. Причому, оскільки наука і техніка постійно розвиваються, перелік джерел інформації, використовуваних у цивільному судочинстві, повинен бути не вичерпним, а умовно-орієнтовним, бо навіть докладний перелік в умовах науково-технічного прогресу неминуче застаріє» [2, с. 30].

Більше того, але й саме поняття «відносність» доказів також носить умовний характер. На це, зокрема, звертає увагу й Аверін: «З точки зору повноти розслідування (у тому числі і з позиції обвинувачення) наявність у матеріалах справи тих доказів, які слідчий у момент їх виявлення оцінює як такі, що не належать, має істотне значення.

По-перше, на початковому етапі відшукування, збирання, закріплення та оцінки доказів який-небудь доказ у рамках обраної версії досліджуваної події може виглядати таким, що не належить до справи, «дрібницею», але в ході слідства (у зв'язку зі збільшенням обсягу отриманої інформації і появою нової версії або істотним коригуванням обраної раніше версії досліджуваної події) характеристика зазначеного доказу може змінитися, а іноді такий доказ здатний кардинально вплинути на юридичну оцінку досліджуваної події. Промовляючи свою знамениту фразу: «Мій дорогий Ватсон, в нашій справі немає і бути не може дрібниць. Вся наша робота будується на цих дрібницях, які набагато важливіше видимих доказів», Шерлок Холмс говорив не про щось надприродне, а про елементарні речі, суть яких

АНОТАЦІЯ

У даній статті здійснена спроба проаналізувати загальні характеристики критеріїв отримання юридичної істини. Відповідно, автором осмислюються ключові моменти вказаного питання у світлі сучасної західноєвропейської філософсько-теоретичної думки. У цьому плані погляд на дане важливе та актуальне питання юридичної науки для нашого сьогодення – є методологічно обґрунтованим та заслуговує на широку наукову увагу.

полягає в тому, що при розслідуванні злочину будь-яка на перший погляд незначна деталь може виявитися тією інформацією, яка дозволить пролити світло на суть досліджуваної події» [1, с. 254-255].

Особливо важливим епістемологічним чинником перевірки правильності прийнятого юридичного рішення є і практика. Як вже існуючий досвід подібного вирішення, вона не в останню чергу допомагає правильно звести в єдине право та факт. Саме практика часто дозволяє в кінцевому рахунку встановити істинність під час юридичної кваліфікації. Зрештою, вона, виявляючи лакуни, показує, що потрібно «підправити» в тому чи іншому НПА, нерідко вказуючи й на необхідність прийняття повністю нового закону.

Отже, в будь-якому випадку бачимо, що епістемологічне завдання по осмисленню юридичної реальності передбачає собою витрачання значної кількості як інтелектуальних, так і емоційно-чуттєвих сил. І не в останню чергу, як справедливо зауважує шотландець Дж. Фер'є, це обумовлено тим, що знання про істину, що відкривається нам, насправді є її хвостовою частиною: воно є «кінцем, що прибуває до нас спочатку, але який ми повинні розвернути» до себе в повному розмірі, «щоб змусити її обертатися недалеко від нас» [4, с. 43-44]. При цьому,

SUMMARY

In this article an attempt to analyze the general characteristics of the criteria for obtaining legal truth. Accordingly, the author conceptualized key points of said question in the light of modern Western philosophical and theoretical thought. In this plan a look on such important and topical issue of jurisprudence for our time – is methodologically reasonable and deserves on broad scientific attention.

в юридичній сфері, як ніде інше, власна совість суб'єкта має бути не другорядним суфлером, а саме головним режисером правопізнання, як за герменевтиною формою, так і, – що куди головніше, – за своїм внутрішнім епістемологічним змістом. Тому слід завжди відповідально ставитись до цього процесу, максимально повно віддавшись йому. А от як це зробити вже в безпосередній практичній площині, – питання для наступних наукових розвідок.

Література

1. Аверин А.В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы). – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 466 с.
2. Боннер А.Т. Правило допустимости доказательств в гражданском процессе: необходимость или анахронизм? // Советское государство и право. – 1990. – № 10. – С. 21-30.
3. Вопленко Н.Н. Понятие и виды юридической справедливости // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5 «Юриспруденция». – 2011. – № 2. – С. 7-17.
4. Ferrier J.F. Institutes of metaphysic: the theory of knowing and being. – Edinburgh; London: Willian Blackwood and sons, 1854. – 530 p.